ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

Pluralism Style in the Murals of Wat Thung Sri Muang, Ubon Ratchathani Province

ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์[1*]
Supachai Singyabuth[1*]

[1] คณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
[1] Faculty of Fine-Applied Arts and Cultural Science, Mahasarakham University, Thailand
[*] singyabuth@gmail.com

บทคัดย่อ

"ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี" เป็นบทความวิจัย จากงานวิจัย มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ ศึกษาลักษณะสังคมพหุลักษณ์เมืองอุบลราชธานี ในฐานะปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี และศึกษาลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้แนวคิดสังคมพหุลักษณ์เป็นแนวคิดหลัก ผลการวิจัย พบว่า สังคมพหุลักษณ์อุบลราชธานี มีความสัมพันธ์โดยตรงกับ ประวัติศาสตร์สยาม สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ถึงช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ส่งผลต่อลักษณ์สังคมพหุลักษณ์อุบลราชธานี ซึ่งได้ใช้เมืองอุบลราชธานีเป็นศูนย์กลางการปกครองเมืองประเทศราชเขตอีสานตอนล่างรวมถึงลาวล้านช้างจำปาศักดิ์ ส่งผลให้มีลักษณะสังคมพหุลักษณ์ระหว่างกลุ่มผู้ปกครองจากราชธานีกรุงเทพฯ กับบรรพชนของคนอุบลราชธานีที่เป็นสังคมวัฒนธรรมล้านช้าง มีประวัติศาสตร์เกี่ยวพันกับนครเชียงรุ้ง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ และส่งผลต่อลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งมีลักษณะสำคัญ คือ เป็นจิตรกรรมที่สะท้อนเนื้อหาสังคมพหุลักษณ์ระหว่างท้องถิ่นลาวอีสานอุบลราชธานีกับกรุงเทพมหานคร ที่สอดแทรกกลุ่มคนและวิถีชีวิตที่แตกต่าง อัตลักษณ์วัฒนธรรม เข้ามาเป็นส่วนผสมทางสังคมในเนื้อหาจิตรกรรม ขณะที่โครงสร้างรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะการใช้เส้นสินเทาจำแนกขอบเขตเนื้อหาภาพ การใช้สีเข้ม หนัก เป็นสีพื้นหลัง ลักษณะดังกล่าว

ได้ถูกนำเข้ามาผสมผสานกับเนื้อหาสังคมอีสาน ปรากฏในส่วนของพระเวสสันดรชาดก กลายเป็นลักษณะพหุลักษณ์สำคัญในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง

คำสำคัญ: จิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ; ลักษณะพหุลักษณ์ทางศิลปะ ; สังคมพหุลักษณ์

Abstract

Pluralism Style Expressed in the Murals of Wat Thung Sri Muang in Ubon Ratchathani Province. This research study has two objectives: to study the plural society of Ubon Ratchathani as a factor affecting the mural painting style of Wat Thung Sri Muang Ubon Ratchathani and to analyze the plural characteristics in mural painting Wat Thung Sri Muang using a qualitative research methodology. The "plural society" is the main concept employed in this study. The results revealed that plural society Ubon Ratchathani was directly associated to Siam history during Thonburi and Rattanakosin periods to the reign of King Rama IV that affected the plural society in Ubon Ratchathani. Ubon Ratchathani is the administrative center of the lower northeastern Kingdom of Thailand, including Champasak Province in the Lan Xang kingdom. Also, it resulted in a plural society between rulers from Ubon Ratchathani and Bangkok with ancestors from Ubon Ratchathani. On the other hand, a Lan Xang cultural society had a historical connection with Chiang Rung autonomous region, Vientiane, and Champasak provinces in Laos. Moreover, the characteristics of the murals in Wat Thung Sri Muang are characterized as a painting that reflects the plural society between Lao-Isan, Ubon Ratchathani, and Bangkok, which incorporate groups of people and lifestyles with different cultural identities into the social mix of painting content. Although the structure and pattern in the painting were from the Rattanakosin period. Especially the use of line drawings to classify visual content boundaries, using thick dark colors as the background color. These above characteristics have been incorporated into Isan society content. It also appears in the Phra Vessantara Jakata which became an important plural character.

Keywords: Mural painting, Wat Thung Sri Muang ; Pluralism style ; Plural Society

บทนำ

อุบลราชธานีเป็นศูนย์กลางของชุมชนลาวอีสานตอนล่างด้านตะวันออกเฉียงใต้ มีนามเดิมว่า “อุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช” เป็นคำที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ทรงตั้งชื่อเมืองอุบลราชธานีอย่างเป็นทางการ พร้อมกับการตั้งเจ้าเมือง นามเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราชเป็นนามเมืองของทางราชการ ได้ถูกใช้มาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ครั้นเสร็จศึกเจ้าอนุวงศ์พระองค์ได้โปรดเกล้าให้ยกเลิกประเทศราชเวียงจันทน์ ซึ่งหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี สันนิษฐานว่านาม “อุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช” ก็น่าจะได้ถูกยกเลิกจากหัวเมืองประเทศราชมาเป็นหัวเมืองเอก ในหัวเมืองลาวตะวันออกตั้งแต่นั้น เหลือเพียงนาม “อุบลราชธานี” ที่ถูกใช้มาจนถึงปัจจุบัน (อุบลราชธานี 200 ปี. 2535)

ผู้คนในเขตอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช เป็นกลุ่มคนลาวอีสานกลุ่มหนึ่ง ตั้งชุมชนในพื้นที่ส่วนล่างด้านตะวันออกของภาคอีสาน อยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญในปัจจุบัน ในช่วงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงก่อนปี พ.ศ. 2436 ตัวเมืองอุบลราชธานี มีสถานะเป็นเมืองศูนย์อำนาจการปกครองของประเทศสยามต่อเมืองจำปาศักดิ์ และเมืองสำคัญในเขตภาคอีสาน และยังคงดำรงการเป็นศูนย์กลางการปกครองของสยามสืบมากระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบเทศาภิบาล ส่งผลให้อุบลราชธานีอยู่ในลักษณะเป็นเมืองพิเศษในเขตอีสานตอนล่าง และมีลักษณะพหุลักษณ์วัฒนธรรมจากความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะท้องถิ่นลาวอีสาน กับอำนาจการปกครองและอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากราชธานีแห่งสยาม โดยเฉพาะพระสงฆ์และวัดพุทธศาสนา ที่เป็นศูนย์กลางของสรรพวิชาที่กำหนดลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมในชุมชนอีสาน มีความสัมพันธ์กับสงฆ์และระบบพุทธศาสนาจากส่วนกลางกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ อุบลราชธานีในอดีต มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรมทั้งกับศูนย์กลางสยาม ลาวล้านช้างเวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ผู้คนและสังคมอุบลราชธานีจึงเป็นกลุ่มลาวอีสานที่มีอัตลักษณ์ทางสังคมอีกชุดหนึ่งของภาคอีสาน และเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง ที่สัมพันธ์กับจิตรกรรมไทยประเพณีกรุงเทพฯ ที่มีลักษณะพหุลักษณ์ตามไปด้วย

ดังนั้น การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง จึงถือเป็นงานวิจัยเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นสังคมพหุลักษณ์วัฒนธรรมของชาวเมืองอุบลราชธานี กับลักษณะพหุลักษณ์ในลักษณะรูปแบบศิลปะในจิตรกรรมฝาผนัง เพื่อถอดรหัสหมายทาง

ลักษณะสังคมพหุลักษณ์ของผู้คนและสังคมอุบลราชธานี ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าว โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้แนวคิดพหุสังคม (Plural society) เป็นแนวคิดหลักการในการอธิบาย ความสัมพันธ์และปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณ์พหุลักษณ์ศิลปะในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ผลการศึกษานี้จึงเพื่อเป็นการเบิกมุมมองใหม่ในการศึกษาทางศิลปะในมิติวัฒนธรรม เพื่อเสริมขยายความก้าวหน้าทางวิชาการด้านศิลปวัฒนธรรม และอีสานศึกษาอีกโสดหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาลักษณะสังคมพหุลักษณ์เมืองอุบล ราชธานี ในฐานะปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง อุโบสถวัดทุ่งศรีเมืองอุบลราชธานี

2. ศึกษาลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งถูกสร้างขึ้นระหว่างสมัยรัชกาลที่ 3 -4 ที่เกิดจากปัจจัยลักษณะพหุลักษณ์วัฒนธรรมลาวอีสาน กับราชธานีกรุงเทพฯ โดยศึกษาในมิติสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์สังคมของเมืองอุบลราชธานี และพระอริยวงศาจารย์ บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการสร้างวัด อุโบสถ และจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าว เน้นการเก็บข้อมูลด้วยการทำงานสนาม ศึกษาเชิงประจักษ์จิตรกรรมฝาผนัง การศึกษาภาคเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้แนวคิดสังคมพหุลักษณ์ (Plural societies) จากงาน Nic Rhoodie (1978) เรื่อง Intergroup Accommodation in Plural Societies ซึ่งได้อธิบายปรากฏการณ์ของสังคมพหุลักษณ์ ว่าเกิดจากการประสานสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่าง เป็นแนวคิดหลักการศึกษานำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

นิยามศัพท์เฉพาะการวิจัย

1.จิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึงจิตรกรรมที่เขียนบนผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง ที่สร้างขึ้นในสมัยของพระอริยวงศาจารย์ (สุ่ย) ในช่วงระหว่างสมัยรัชกาลที่ 3-4

2. สังคมพหุลักษณ์ (Plural Society) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึงลักษณะสังคมของเมืองอุบลราชธานี ที่เป็นส่วนผสมระหว่างโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมของลาวอีสานกับวัฒนธรรมภาคกลาง ราชธานีกรุงเทพฯ ที่ถูกนำเสนอไว้ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ทั้ง

ด้านรูปแบบศิลปะลาวอีสานกับประเพณีนิยม และเนื้อหาส่วนอื่นๆ ที่ช่างเขียนได้ทำให้พื้นที่ผนังอุโบสถแห่งนี้กลายเป็นพื้นที่พหุลักษณ์วัฒนธรรม

3.ลักษณะพหุลักษณ์(Pluralism style) ในงานวิจัยเรื่องนี้ หมายถึงลักษณะรูปแบบศิลปะที่เกิดจากการผสม ผสานลักษณะรูปแบบศิลปะลาวอีสานล้านช้างกับศิลปะแบบราชธานีกรุงเทพฯ ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง “ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถอีสานวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี” จำแนกตามวัตถุประสงค์การวิจัย 2 ด้าน ดังนี้

1. สังคมพหุลักษณ์อุบลราชธานีในฐานะปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง อุโบสถวัดทุ่งศรีเมืองอุบลราชธานี

1.1 ประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อลักษณ์สังคมพหุลักษณ์อุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช

1.1.1 บรรพชนของคนอุบลราชธานีมีความ สัมพันธ์กับลาวเวียงจันทน์และอำนาจธนบุรีกับรัตนโกสินทร์ จำแนกอธิบายปรากฏการณ์สำคัญ ดังนี้

เอกสารอุบราชธานี 200 ปี (2535) กล่าวถึงบรรพชนคนอุบลราชธานีมีประวัติศาสตร์เกี่ยวพันกับนครเชียงรุ้งเวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ อีกทั้งสัมพันธ์กับอำนาจของธนบุรีกับรัตนโกสินทร์ ซึ่งส่งผลต่อลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมอุบลราชธานีอย่างแยกกันไม่ได้ นับตั้งแต่ภายหลังจากการเข้าครอบครองลาวล้านช้างของธนบุรีเป็นต้นมา ครั้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ.2334 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ยกฐานะเมืองอุบลเป็น “เมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช” พร้อมกับทรงแต่งตั้งพระประทุมสุรราชเป็น พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ โดยพระราชทานพระสุพรรณบัตร และเครื่องยศเจ้าเมืองประเทศราช พร้อมทำพิธีสาบานถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เมื่อวันจันทร์ เดือน 8 แรม 13 คำ จุลศักราช 1154 ปีชวด จัตวาศก ตรงกับวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2335 เป็นเจ้าเมืองคนแรกของอุบลราชธานี หลังจาก พระประทุมสุรราช มีบทบาทในการส่งเสริมอำนาจสยามอย่างจงรักภักดี โดยเฉพาะจากการร่วมปราบกบฏอ้ายเชียงแก้ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2556)

1.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพมหานคร กับอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช ผ่านชนชั้นปกครองและพระภิกษุสงฆ์

ประวัติศาสตร์อุบลราชธานี (อุบลราช ธานี 200 ปี. 2535) ได้อธิบาย

ให้เห็นถึงพุทธศาสนา การศึกษา และศิลปวัฒนธรรมแบบราชธานีกรุงเทพฯ ถูกบูรณการกับสังคมวัฒนธรรมลาวอีสานในเมืองอุบลราชธานี บุคคลชั้นปกครองและโดยเฉพาะในส่วนของภิกษุสงฆ์ที่ถูกนิมนตร์ไปศึกษาปริยัติธรรม และใช้ชีวิตเพศบรรพชิตในกรุงเทพมหา นคร ก่อนจะหวนกลับคืนสู่อุบลราชธานี พร้อมความรู้ ความคิด ประสบการณ์และเครือข่ายสังคมชุดใหม่สู่ท้องถิ่นอีสาน บริบทดังกล่าว ส่งผลต่อความเฟื่องฟูทางพุทธศาสนา และลักษณะรูปแบบศิลปกรรม ที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมลาวล้านช้าง กับกรุงเทพมหานคร รวมทั้งศิลปะบางกลุ่มที่สัมพันธ์กับกรุงเทพฯ ซึ่งเข้าสู่อุบลราชธานีผ่านเครือข่ายของชนชั้นผู้นำ และภิกษุสงฆ์ที่ผ่านการศึกษาและใช้ชีวิตเพศบรรพชิตที่กรุงเทพมหานครปัจจัยข้างต้น ส่งผลสำคัญต่อฐานคิดการสร้างบ้านแปงเมือง ของเจ้าเมืองสมัยเจ้าเมืองคนที่ 1-4 ที่ได้รับโปรดเกล้าฯแต่งตั้งจากกษัตริย์สยาม ซึ่งเป็นช่วงเวลาการสร้าง ศาสนศิลป์ต่างๆ ทั้ง สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ที่เป็นมรดกวัฒนธรรมของอุบลราช ธานี ณ ที่นี้ผู้วิจัยยกตัวอย่างกรณีพระอริยวงศาจารย์ (สุ่ย) ซึ่งเป็นผู้สร้างวัดทุ่งศรีเมือง และเป็นผู้อำนวยการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ตัวบทหลักในงานวิจัยเรื่องนี้ ดังนี้

พระอริยวงศาจารย์เป็นพระภิกษุสงฆ์รูปสำคัญของอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช ท่านมีชีวิต ประมาณ พ.ศ. 2330-2390 ท่านเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญทางศาสนาและสังคมของอุบลราช ธานีที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางสยามในสมัยรัชกาลที่ 3-4 นามเดิมของท่านคือพระอริยวงศ์ หรือ “สุ่ย” (สมศรี ชัยวณิชยา และปกรณ์ ปุกหุต. 2560) ประวัติศาสตร์ชีวิตของท่าน คือประวัติศาสตร์สังคมของกลุ่มสังคมอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับกรุงเทพ มหานคร และส่งผลต่อการทำความเข้าใจจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง

พระอริยวงศาจารย์เป็นชาวเมืองอุบลราชธานีโดยกำเนิด เป็นภิกษุสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รักการศึกษาเล่าเรียนเป็นชีวิต ท่านผ่านการศึกษาตามแนวทางสงฆ์ท้องถิ่น และได้รับการนิมนต์ให้เข้าไปเรียนพระปริยัติธรรมที่กรุงเทพมหานคร ท่านพำนักและศึกษาพระปริยัติธรรม ณ วัดสระเกศ กระทั่งสำเร็จเปรียญธรรม 3 ประโยค จากนั้นท่านได้รับโปรดเกล้าฯ พระราชทานสมณศักดิ์ แต่งตั้งเป็นพระอริยวงศาจารย์พระราชาคณะผู้ใหญ่ และรับสั่งให้กลับมาดำรงตำแหน่ง “หลักคำ” สังฆปาโมกข์ ปกครองคณะสงฆ์เมืองอุบลราชธานี

ซึ่งหนังสือ อุบลราชธานี 200 ปี (2535) ได้ยกย่องว่า นอกจากตัวท่านจะเป็นนักปราชญ์คนสำคัญของเมือง

อุบลราชธานี ที่มีความรู้ในแบบท้องถิ่นแล้ว ยังผ่านการศึกษาแบบสยามจากกรุงเทพมหานคร และเป็นพระนักพัฒนามีส่วนสำคัญต่อการวางรากฐานด้านการศึกษา โดยเชื่อมประสานระหว่างการศึกษาแบบท้องถิ่นกับกรุงเทพมหานคร เป็นผลให้เกิดบุคคลระดับปราชญ์ท้องถิ่นจำนวนมาก จนทำให้อุบลราช ธานีได้รับการขนานนามว่า “เมืองนักปราชญ์” ปรากฏสืบมาจนปัจจุบัน

ในบริบทนี้ แสดงให้เห็นว่า สถาบันสงฆ์อีสาน ได้เริ่มถูกจัดวางให้เป็นส่วนหนึ่งของสงฆ์แห่งประเทศสยาม โดยกษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดสงฆ์ระดับผู้ปกครองของเมือง เช่นกันกับการแต่งตั้งเจ้าเมืองฝ่ายคฤหัสถ์ กระนั้นก็ยังใช้โครงสร้างสังคมสงฆ์แบบท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับแบบเวียงจันทน์ คือ การทำหน้าที่ในฐานะ พระหลักคำ การหวนกลับมาทำหน้าที่พระหลักคำ ในอุบลราชธานี ท่านจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการนำเอาเครือข่ายสังคม ความรู้ทางพุทธศาสนาและความรู้ในแบบฉบับสยามจากราชธานีกรุงเทพมหานคร รวมทั้ง ศาสนศิลป์จากส่วนกลางเข้ามาผนวกกับศาสนศิลป์ท้องถิ่นอุบลราชธานี โดยเฉพาะในวัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งพระอริยวงศาจารย์เป็นผู้ก่อ พร้อมกับสร้างอุโบสถและ/หรือหอพระพุทธบาทที่อยู่ในศาสนาคารหลังเดียวกัน หอไตรซึ่งล้วนมีลักษณะพหุลักษณ์เช่นกัน แล้วท่านยังน่าจะมีบทบาทสำคัญต่อการเชื่อมโยงช่างส่วนกลางและช่างท้องถิ่น เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถดังกล่าว จิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวนี้ ยังภาพพระภิกษุปริศนา ที่ปรากฏในฉากถวายเพลิงพระศพพระพุทธเจ้า โดยใช้ภาพเหมือนภิกษุรูปหนึ่งถือตาลปัตรที่แตกต่างจากพัดท้องถิ่น ซึ่งสันนิษฐานว่าพระเถระที่ถูกนำมาแทนค่าเป็นพระมหากัสสปเถระ จิตรกรได้เขียนภาพเหมือนของพระอริยวงศาจารย์นั่นเอง (พระครูสังฆรักษ์จันดี สุจันโท. 2557 : สัมภาษณ์)

1.1.3 อุบลราชธานีเป็นศูนย์กลางศึกษาท้องถิ่นอีสานตอนล่างที่สัมพันธ์กับกรุงเทพมหานคร

อุบลราชธานีในระยะต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นสังคมท้องถิ่นที่มีส่วนผสมระหว่างชุดความรู้ของท้องถิ่นอีสานผ่านวัดและพุทธศาสนาท้องถิ่น กับพุทธศาสนาและความรู้จากราชธานีแห่งสยามที่สัมพันธ์กับการเมืองการปกครองระดับรัฐ และส่งผลให้อุบลราชธานี เป็นเมืองศูนย์กลางการศึกษา มีภิกษุสามเณรจากหัวเมืองข้างเคียงและที่อยู่ห่างไกลเดินทางมาศึกษาเป็นจำนวนมาก จึงเป็นหนึ่งของเหตุผลการสร้างวัดเพิ่มขึ้นอีก 5 วัด ครั้นสมัยรัชกาลที่ 3-4 อุบลราชธานี ก็ได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ภาษาไทยควบคู่กับการเรียนแบบเดิม ซึ่งใช้อักษรไทน้อยกับอักษรตัวธรรม หลักฐานหลายอย่างทั้งตู้พระธรรมที่มีจำนวนมากในจังหวัด

อุบลราชธานี และการบันทึกว่า การสอนหนังสือไทยมีมาแล้วตั้งแต่ครั้งพระอริยวงศ์ วัดป่าน้อย และท่านพันธุโล วัดสุปัฏนาราม หลังจากท่านเดินทางกลับมายังเมืองอุบลราชธานีในปลายรัชกาลที่ 3 แต่หนังสือไทยก็คงจะไม่ได้ใช้เพื่อการสื่อสารกันทั่วไป คงใช้เฉพาะกลุ่มลูกเจ้านาย และผู้ที่เตรียมตัวจะทำงานรับใช้ข้าราชการที่มาจากกรุงเทพฯ จนเมื่อหลวงภักดีณรงค์ (ทัด ไกรฤกษ์) มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงเมืองอุบล ได้ระยะหนึ่งท่านได้ตั้งโรงเรียนอุบลวาสิกสถาน เพื่อสอนหนังสือไทย เมื่อ พ.ศ. 2434 (บำเพ็ญ ณ อุบล. 2545) สะท้อนให้เห็นความรู้และศิลปะวิทยาการแบบกรุงเทพฯ เข้ามาผสานกับศิลปะวิทยาการท้องถิ่น ซึ่งในเป็นช่วงสมัยที่มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง นั่นเอง

2. ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง

2.1 ลักษณะรูปแบบพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังที่สัมพันธ์กับสังคมพหุลักษณ์

ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง สะท้อนถึงการเป็นสังคมพหุลักษณ์ที่อยู่ร่วมกันระหว่างราชธานีกรุงเทพมหานคร กับอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช ในฐานะเมืองตัวแทนอำนาจกรุงเทพมหานคร ในการกำกับควบคุม และดูแลหัวเมืองเขตภาคอีสานตอนล่างรวมถึงจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นชุมชนของคนลาวอีสาน อุบลราชธานีจึงมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับราชธานีกรุงเทพมหานคร ผ่านข้าราชการชั้นสูงจากกรุงเทพมหานคร และพระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์ในที่นี้คือ พระอริยวงศาจารย์ เป็นบุคคลที่นำเอาลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังรัตนโกสินทร์ เข้ามาสู่ท้องถิ่นอุบลราชธานี เกิดการผสมผสานกลายเป็นลักษณะพหุลักษณ์จิตรกรรมฝาผนัง ไม่ต่างจากอุโบสถ และหอไตรปิฎกของวัด

ด้วยพระอริยวงศาจารย์ดำรงตำแหน่งเป็น “หลักคำ” คร่อมระหว่างปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เชื่อมต้นรัชกาลที่ 4 ดังนั้น หอพระพุทธบาท หอไตร และการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง จึงอยู่ในกรอบเวลาดังกล่าวนี้เช่นกัน สำหรับจิตรกรรมฝาผนังได้สะท้อนให้เห็นว่า นอกจากช่างเขียนจะมีทักษะฝีมือและระดับสุนทรียภาพสูงแล้ว ยังมีประสบการณ์ทางสังคมที่สัมพันธ์เชิงเครือข่ายทั้งกรุงเทพ มหานครและภาคอีสานอย่างค่อนข้างกว้างขวางและทันสมัย จิตรกรรมฝาผนังได้สะท้อนลักษณะสังคมท้องถิ่นอุบลราชธานีและกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 หรือ 4 นอกจากนี้ จิตรกรรมฝาผนังจึงบ่งชี้ว่า พระอริยวงศาจารย์ต้องการสร้างให้ผนังอุโบสถ เป็นพื้นที่ในการนำเสนอความทันสมัยของชุมชนในราชธานีกรุงเทพฯ อย่างมีความสัมพันธ์กับชุมชนเมืองอุบลราชธานี

ในส่วนของช่างเขียนนั้น ไม่มีหลักฐานบอกว่าเป็นใคร แต่จากผลงานที่ปรากฏสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นช่างเขียนระดับที่มีสกุลช่างจากกรุงเทพ มหานคร หรือปริมณฑล ที่ถูกว่าจ้างเข้ามาเขียนภาพเช่นกันกับการนิมนตร์ญาครูช่างมาสร้างหอพระไตร ปิฎกนั่นเอง ด้วยพระอริยวงศาจารย์ ผู้ก่อตั้งวัดทุ่งศรีเมือง เป็นพระเถระผู้มีเครือข่ายทางสังคมกว้างขวางหลากหลาย จึงสามารถเชิญชวนช่างระดับมืออาชีพในช่วงสมัยของท่านมาสร้างสรรค์ผลงานทั้งที่เป็น ศาสนคาร และจิตรกรรมฝาผนัง กระนั้นอัตลักษณ์ร่วมของศิลปกรรมเหล่านี้ คือ ลักษณาการผสานระหว่างท้องถิ่นอีสานกับกรุงเทพมหานคร ต่างเพียงสัดส่วนรูปแบบใดจะปรากฏมากน้อยกว่ากัน ซึ่งกลายเป็นค่านิยมที่ถูกอธิบายให้กับการนิยามคุณค่าศิลปกรรมวัดทุ่งศรีเมือง ตั้งแต่อดีตตราบกระทั่งปัจจุบัน

2.2 รูปแบบจิตรกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นผสมจิตรกรรมแบบท้องถิ่นลาวอีสาน

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง ปรากฏเฉพาะผนังด้านในทั้ง 4 ด้าน และเขียนตามต้นเสา เนื้อหาหลัก ประกอบด้วย พุทธประวัติ ตอนผจญมาร และปรินิพพาน พระเจ้าสิบชาติ นำเสนอเฉพาะเรื่องมหาเวสสันดรชาดก แยกเป็นกัณฑ์ต่างๆ ภาพเทพชุมนุมเป็นภาพเชิงประดับตกแต่ง และนำเสนอวรรณกรรมท้องถิ่นสินไชยไว้ตามต้นเสา นอกจากนี้ ยังมีวรรณกรรมท้องถิ่นพิมาย เรื่องปาจิตต์ อรพิมพ์ ซึ่งอยู่ในพื้นที่วัฒนธรรมลุ่มน้ำมูลตอนบนสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมร เรื่องปาจิตต์กุมารชาดก จำแนกเนื้อหาจิตรกรรมในผนังแต่ละด้าน ภายใต้โครงสร้าง เนื้อหาหลัก ในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง ที่สัมพันธ์กับลักษณะท้องถิ่นอีสาน และมีลักษณะร่วมกับจิตรกรรมฝาผนังลาวอีสาน ประกอบด้วย พุทธประวัติ ตอนผจญมาร และปรินิพพาน ทศชาติชาดกที่นำเสนอเฉพาะเรื่องพระเวสสันดรจำแนกเป็นกัณฑ์ต่างๆ รวมทั้งวรรณกรรมท้องถิ่นพิมายเรื่องปาจิตกุมาร ชาดกที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นแม่น้ำมูลตอนบนกับวัฒนธรรมเขมร

กระนั้น จิตรกรกลับสอดแทรกกลุ่มคนและวิถีชีวิตที่แตกต่างอัตลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมกับอุบลราชธานี กล่าวคือ เป็นชุมชนที่มีบ้านเรือนอยู่ตามริมคลองน้ำ อยู่อาศัยในอาคารสถาปัตยกรรมแบบจีน ชีวิตผู้คนในรั้วพระราชวัง และภาพอาคารสถาปัตยกรรมแบบจีน และยังมีตัวละครที่เป็นชาวต่างชาติ ทั้งจีน ฝรั่ง แขก ซึ่งเข้ามาเป็นส่วนผสมทางสังคมในประเทศสยามสมัยนั้น ภายในฉากดังกล่าว ช่างเขียนนำเสนอชาวจีนค้าขายแบบแทรกตัวเข้าไปในชุมชน และนำสินค้าเข้าไปขายถึงตัวผู้

บริโภคชาวไทย ทั้งในชนบทริมน้ำและในเขตเมือง ล้วนสะท้อนให้เห็นว่า น่าจะเป็นชุมชนนอกพื้นที่วัฒนธรรมอุบลราชธานี ซึ่งเป็นไปได้ว่า พระอริยวงศาจารย์กำหนดให้ช่างกรุงเทพฯ เขียนภาพเหล่านี้ เพื่อให้พระสงฆ์และชาวอุบลราชธานี ได้มีโอกาสสัมผัสชีวิตชาวกรุงเทพฯในระยะดังกล่าว ดังที่ท่านได้มีประสบการณ์อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครมาระยะหนึ่ง

ผู้วิจัยมีความเห็นพ้องกับ วิโรฒ ศรีสุโร (2536 : 409) ที่อธิบายรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมืองไว้ในหนังสือเรื่อง “สิมอีสาน” ว่า “ภายในสิมหลังนี้มีฮูปแต้มแบบภาคกลางในสมัยรัชกาลที่ 3” เหตุผลสำคัญประกอบความเห็นของผู้วิจัย มีทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหาจิตรกรรม กล่าวคือ

กรณี ด้านรูปแบบ (Art Form) ช่างเขียนนำเสนอด้วยโครงสร้างรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณีกรุงเทพมหานครที่เห็นได้เด่นชัด คือ รูปแบบตัวละครกลุ่มกษัตริย์และเทวดา เขียนได้อย่างถูกต้องได้สัดส่วนตามขนบการเขียนภาพกลุ่มนารี ในจิตรกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ และ การใช้เส้นสินเทาจำแนกขอบเขตเนื้อหาภาพ แตกต่างจากภาพเขียนในชุมชนพื้นบ้านลาวอีสานในสมัยดังกล่าว ที่ใช้เพียงเส้นฐานของภาพจำแนกกลุ่มภาพ หรือมิเช่นนั้นก็จะเขียนภาพต่อเนื่อง โดยใช้การอธิบายด้วยตัวอักษรไทน้อยและ/หรืออักษรตัวธรรม ซึ่งเป็นอักษรที่ใช้ในสังคมวัฒนธรรมลาวอีสานกำกับ เพื่อให้ทราบว่า ภาพที่ปรากฏคือภาพอะไร ซึ่งเป็นการบอกขอบเขตเนื้อหาของภาพอีกแบบหนึ่งของช่างพื้นบ้านลาวอีสาน

นอกจากนี้ จิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ยังใช้สีเข้ม หนัก มีสองคู่สีสำคัญ คือ คู่สีแดง น้ำตาล น้ำเงินและคราม เป็นสีพื้นหลัง ทำหน้าที่ขับภาพที่นำเสนอเนื้อหาซึ่งเขียนด้วยสีน้ำหนักอ่อนกว่าให้เด่นชัด ต่างจากลักษณะการใช้สีของช่างพื้นบ้านลาวอีสานโดยรวม ที่มักจะปล่อยสีพื้นผนังปูนสีขาว ให้ทำหน้าที่เป็นสีพื้น และระบายสีตัวภาพ คน สัตว์ สิ่งก่อสร้าง ต้นไม้ ด้วยสีที่เข้ม รวมทั้งการตัดเส้นรอบนอก เพื่อจำแนกภาออกจากพื้น และสร้างความชัดเจนระหว่างภาพต่างๆ ยิ่งขึ้น

ภาพประกอบที่ 1 ฉากกัณฑ์มหาราช อรรถกถาชาดกเรื่องพระเวสสันดร ผนังด้านทิศใต้ พระเจ้ากรุงสญชัย ถูกนำเสนอในรูปแบบตัวพระแบบไทย

ประเพณี กำลังต้อนรับกัณหา ชาลี ซึ่งพราหมณ์ชูชกพาเดินลัดหลงเข้ามาในนครสีพีราษฎร์ ภาพพระราชวังแสดงผ้าม่านที่ตวัดสอดปลาย เป็นจิตรกรรมสมัยนิยมสมัยอยุธยาตอนปลาย ภาพชุดนี้ได้เป็นประจักษ์พยานถึงการรับอิทธิพลจากจิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณี ซึ่งจากฝีมือขั้นสูง บ่งบอกว่าจิตรกรน่าจะเป็นช่างเขียนที่รับเชิญมาจากกรุงเทพฯ หรือปริมณฑล, ที่มา : ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ ถ่ายภาพ เมื่อ พ.ศ. 2557

นอกจากนี้ ยุทธนาวราการแสงอร่าม (2551) ยังได้ตั้งข้อสังเกตในรายละเอียดปลีกย่อยส่วนของผ้าม่านในปราสาทและราชรถ โดยเฉพาะที่ปราสาทพระเจ้ากรุงสญชัย ที่ผนังข้างด้านทิศใต้ ซึ่งช่างได้เขียนผ้าม่านห้อยลงจากห่วงรูดบนเส้นลวด แล้วนำส่วนปลายม่านมาตลบพันกับเสาปราสาทที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมืองว่าเป็นลักษณะนิยมของจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายกับรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้การเขียนภาพผ้าม่านลักษณะนี้ นิยมเขียนในจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังตัวอย่าง เช่น วัดปราสาท นนทบุรี โดย น ณ ปากน้ำ (2530) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการวาดภาพผ้าม่านในจิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท นนทบุรี เป็นกรณีตัวอย่างว่า ผ้าม่านที่เขียนห้อยลงมามีห่วงรูดบนเส้นลวด ปลายม่านตลบมาพันเสาไว้ แบบแผนนี้นิยมกันทั่วไปในภาพเขียนไทย ติดไปจนถึงภาพเขียนที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ทักษะการเขียนผ้าม่านได้พลิ้วอย่างเข้าถึงอารมณ์ของเส้น ต่างจากจิตรกรรมฝาผนังแบบท้องถิ่นอีสานทั่วไป ที่ไม่ได้ให้ความสำคัญในส่วนประกอบปลีกย่อยเหล่านี้ ชวนให้สันนิษฐานว่า ช่างที่เขียนภาพฝาผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง มิใช่ช่างเขียนพื้นถิ่นธรรมดา แต่น่าจะเป็นช่างที่ถูกเชื้อเชิญมาจากกรุงเทพ มหานคร หรือปริมณฑล เพราะลักษณะรูปแบบจิตรกรรมชุดเดียวกันนี้ มีเพียงที่วัดทุ่งศรีเมือง และมีแทรกอยู่ในฉากหลังพระประธานในอุโบสถวัดบ้านนาควาย แต่คุณภาพฝีมือต่างกัน และกรณีที่วัดบ้านนาควายเป็นภาพเขียนที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ ซึ่งหากเป็นช่างเขียนในท้องถิ่นอุบลราชธานีแล้ว ช่างชุดนี้น่าจะได้เขียนภาพที่วัดอื่นๆ ในท้องถิ่นเดียวกัน และปริมณฑลของอุบลราชธานีหลากหลายวัด มิใช่ปรากฏที่ วัดทุ่งศรีเมืองเพียงวัดเดียว ที่ทำให้เชื่อว่า ช่างเขียนดังกล่าว เป็นช่างฝีมือจากภาคกลาง ที่มาสร้างสรรค์เฉพาะกิจ โดยมีช่างพื้นบ้านอีสานมาร่วมเขียนดังที่ได้นำเสนอมาบ้างข้างต้น เมื่อเสร็จหน้าที่แล้วก็เดินทางกลับถิ่นของตน เหลือไว้เพียงผลงานเป็นหลักฐานบ่งชี้ความสัมพันธ์

2.3 ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง รูปแบบกรุงเทพมหานคร เนื้อหาอีสาน

"รูปแบบกรุงเทพมหานคร เนื้อหาอีสาน" เป็นลักษณะพหุลักษณ์อีกประการหนึ่ง ซึ่งจะปรากฏในส่วนของพระเวสสันดรชาดก ที่ผนังข้างด้านทิศใต้ ได้จำแนกรูปแบบ ในส่วนของกษัตริย์เขียนด้วยรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณี และจัดวางภาพไว้ส่วนบน ขณะที่ภาพชาวบ้านและสามัญชนในเนื้อหาเรื่องเดียวกันเขียนด้วยลักษณะจิตรกรรมตัวละครคนพื้นบ้านลาวอีสาน และมักจะจัดวางภาพไว้ส่วนล่างของกลุ่มภาพ อาทิ ภาพประเพณีแห่บุญอีสาน แสดงคนเป่าแคน ฟ้อนรำ หามไหเหล้าสาโท ซึ่งแสดงออกอย่างคนอีสานจริงๆ จากภาพนี้ แสดงให้เห็นว่า จิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมืองต่างไปจากจิตรกรรมฝาผนังวัดหน้าพระธาตุ คือ การนำเอา คนอีสาน และคนกรุงเทพมหานคร เข้ามาเป็นตัวละครผู้แสดงใน เนื้อหาจิตรกรรมฝาผนัง ที่เป็นวรรณกรรมของท้องถิ่นอีสานและลาวล้านช้าง โดยใช้ รูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณี

ทั้งนี้ จิตรกรจะแยกนำเสนอกลุ่มสังคมของคนอีสาน กับ คนกรุงเทพมหานคร ในฉากและการแสดงออกที่แตกต่างกัน เช่น กรณีคนกรุงเทพ มหานคร นำเสนอฉากชุมชนบ้านริมคลอง และในเขตพระนคร นำเสนอวิถีชีวิตผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 3-4 และการค้าขายที่มีคนจีนเข้ามาเป็นตัวละครทางสังคม ขณะที่การนำเสนอ คนท้องถิ่นลาวอีสาน ใช้ฉากงานบุญประเพณีในเนื้อหาอรรถกถาชาดกพระเวสสันดร อาทิ บรรยากาศความสนุกสนานรื่นเริงของชาวเมืองสีวีราษฎร์ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของจิตรกรรม ซึ่งช่างเขียนสามารถนำเสนอได้อย่าง สะท้อนอารมณ์ความรู้สึกในความเป็นคนอีสาน ที่อยู่ในสภาวะของความสนุกสนานเต็มที่ทั้งหญิงและชาย ตามแบบฉบับของคนลาวอีสาน ในบรรยากาศที่ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า "ม่วนชื่นโฮแซว" ทั้งการเป่าแคนเกี้ยวสาว การฟ้อนรำเกี้ยวกันอย่างได้อรรถรส และสาวอีสานก็ฟ้อนรำอย่างสนุกเบิกบาน ตัวละครในจิตรกรรมส่วนนี้ช่างได้สร้างให้เป็นคนอีสานขนานแท้ จากการสวมใส่ผ้าซิ่นอีสาน รวมทั้งท่าทางการแสดงออกในภาวะของความสนุกสนาน บ่งบอกว่าช่างเขียนมีความเข้าใจในวิถีลีลาชีวิตคนลาวอีสานในท้องถิ่นที่ตนเขียนภาพเป็นอย่างดี และสามารถถ่ายทอดออกมาได้อย่างมีอรรถรส โดยตัวละครแต่ละตัวต่างมีสีหน้า ลีลา ท่าทาง ที่เป็นชีวิตของแต่ละคน บ่งชี้ว่า ช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนัง วัดทุ่งศรีเมืองมีหลายท่าน ทั้งช่างจากกรุงเทพมหานคร และช่างพื้นบ้านอีสาน ที่ถูกเชิญมาทำงานร่วมกัน ภายใต้การอำนวยการของพระอริยวงศาจารย์

ภาพประกอบที่ 2 พระเวสสันดรชาดก ฉากพระราชทานช้างปัจจัยนาคให้กับพราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ แทรกตัวอักษรไทน้อยบรรยาย มีข้อความบรรยายว่า “พะเว้ดให้ทานชางแกพามทังแปด” หมายความว่า พระเวสสันดรได้พระราชทานช้างแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ทั้งแปดคน กรณีอักษรไทน้อยบ่งบอกว่า ตัวอักษรดังกล่าวถูกเขียนขึ้นโดยช่างเขียนที่เป็นคนในสังคมลาวอีสาน ขณะที่ภาพพระเวสสันดรทรงช้างปัจจัยนาคมีลีลาการเขียนแบบตัวพระในจิตรกรรมไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ เช่นกันกับภาพกลุ่มตัวพระ ตัวนาง รวมทั้งปราสาทราชวังในจิตรกรรมฝาผนังชุดเดียวกัน บ่งชี้ว่า ช่างเขียนเป็นคนท้องถิ่นที่ผ่านการฝึกฝนจิตรกรรมไทยประเพณีอย่างเป็นระบบมาระดับหนึ่ง หรืออาจเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างช่างเขียนท้องถิ่นกับช่างเขียนจากกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นลักษณะ Intergroup accommodate in Plural societies อีกแบบหนึ่ง, ที่มา : ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ ถ่ายภาพ เมื่อ พ.ศ. 2557

2.4 ความเป็นไทยกรุงเทพมหานครกับลาวอีสานอยู่ด้วยกันในจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง โดยภาพรวม สะท้อนลักษณะของการอยู่ร่วมกันระหว่างความเป็น ไทยกรุงเทพมหานคร กับ ลาวอีสาน ไว้ด้วยกัน โดยเฉพาะในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระเวสสันดรชาดก แทบทุกกัณฑ์และทุกตอน อยู่ในลักษณะที่กล่าวมาข้างต้น ดังกรณี พระเวสสันดรชาดก กัณฑ์นครกัณฑ์ พระเจ้ากรุงสญชัย พระนางผุสดี และประชาชนไปทูลเชิญพระเวสสันดรเสด็จนิวัตพระนคร เพื่อครองราชย์ต่อจากพระเจ้ากรุงสญชัย ณ ผนังด้านทิศใต้นั้น ช่างเขียนนำเสนอภาพกัณฑ์นครกัณฑ์เป็นแนวยาวตามผนังส่วนบน ฉากนี้เป็นฉากที่โดดเด่นและครอบครองพื้นที่ผนังมากที่สุดฉากหนึ่ง ของจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง แสดงว่า ช่างได้นำเสนอตามโลกทัศน์ของท้องถิ่นอีสาน ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องพระเวสสันดรมากกว่าทุกเรื่องในทศชาติชาดก ขณะเดียวกัน ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านอีสานวัดอื่นๆ มีลักษณะร่วมคือการให้ความสำคัญกับกัณฑ์นครกัณฑ์เป็นพิเศษ และนำเสนอในโครงสร้างตามแนวยาวกระจายไปตามผนังอุโบสถ เสมือนนำเอาขบวนแห่ผะเหวดเข้าเมืองของคนอีสานในงานบุญผะเหวดเข้ามาบรรจุไว้ในผนังอุโบสถ

ภาพประกอบที่ 3 พ่อค้าขายเหล้าชาวจีน พายเรือขายเหล้าบรรจุขวดแก้ว แบ่งขายเป็นแก้วเล็ก พายเรือแจวเร่ขายไปตามบ้านเรือนริมฝั่งน้ำ น่าจะเป็นวิถีชีวิตชุมชนริมคลองในเขตราชธานีกรุงเทพฯ ที่พระอริยวงศาจารย์ต้องการให้คนอุบลราชธานีได้เห็นวิถีแห่งเมืองบางกอก จึงมอบหมายให้ช่างเขียนภาพดังกล่าว ที่มา : ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ ถ่ายภาพ เมื่อ พ.ศ. 2558

ในส่วนรายละเอียดระดับตัวละคร ช่างเขียน ได้สร้างตัวละครหลักชั้นกษัตริย์ ผ่านรูปแบบจิตรกรรมไทยที่นำเอาตัวพระ ตัวนาง และเครื่องทรงเป็นสิ่งบ่งชี้ และได้สร้างตัวละคร มหาดเล็ก อำมาตย์ ราชมนตรี ให้แตกต่างไปจากประชาชนทั่วไป ด้วยการแต่งกายที่เป็นทางการและท่าทางที่เป็นระเบียบ กล่าวคือ มหาดเล็ก ไว้ผมทรงที่เรียกว่า “ทรงมหาดเล็ก” สวมเครื่องแบบเรียบร้อย เข้าไปกราบบังคมทูลกษัตริย์ ทรงช้างเสด็จกลับพระนคร ในพื้นที่เดียวกันนั้นมีทหารกองเกียรติยศ และทหารรักษาพระองค์พระเจ้ากรุงสญชัย นำเสนอเป็นทหารแบบตะวันตก สวมชุดโค้ททหาร คลุมถึงแข้งแบกอาวุธปืนทันสมัย นอกจากนี้ยังมีนักรบชายพื้นเมือง ถือหอกเดินนำหน้าขบวนช้าง และมีทหารม้านำหน้าขบวนเสด็จ ประการสำคัญ คนร่วมเสด็จในระดับประชาชน มีกลุ่มผู้หญิงไทยภาคกลางตัดผมทรงพุ่ม นุ่งโจงกระเบนเบี่ยงสไบ กางร่ม เดินตามเกวียนของเจ้านายชั้นสูง ระดับผู้ปกครองต่างถือร่มแสดงให้เห็นการแห่แหนในช่วงเวลากลางวันที่แดดร้อน ขณะที่ประชาชนอีกกลุ่มคือชาวบ้านลาวอีสาน ผู้หญิงมัดมวยผมเรียบร้อย นุ่งผ้าซิ่น เบี่ยงผ้าทออีสาน เหมือนสตรีอีสานไปงานบุญหรือเข้าพิธีกรรม สตรีอีสานกำลังร่ายรำกับเสียงแคนของฝ่ายชาย ที่บรรเลงอย่างเปรมปรีดา ภาพชุดนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของท้องถิ่นอุบลราชธานี กับส่วนกลางในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ซึ่งช่างเขียนได้บูรณาการท้องถิ่นอุบลราชธานี กับศูนย์กลางการปกครองของสยามเข้าไว้ด้วยกันอย่างแยบคาย โครงสร้างสังคมผู้คนในจิตรกรรมฝาผนัง สะท้อนว่า ช่างเขียนเป็นผู้มีความรู้รอบตัว มีความทันสมัย สามารถเลือกสรรกลุ่มคนที่ปรากฏในสังคมขณะนั้น ทั้งในส่วนท้องถิ่นอีสานและส่วนกลางกรุงเทพมหานคร มาสร้างเป็นตัวละครร่วมในฉากสำคัญ ในอรรถกถาชาดกเรื่องพระเวสสันดรที่คนท้องถิ่นมีความผูกผัน

นอกจากนี้ ช่างเขียนได้สอดแทรกเรื่องราวต่างๆ ที่อยู่ภายนอกสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน ตามพื้นที่ต้นเสาและผนังส่วนย่อย นำเสนอภาพลักษณะเกร็ดความรู้ แก่ชุมชนท้องถิ่นอาทิ การนำเสนอชุมชนริมแม่น้ำขนาดใหญ่ ซึ่งน่าจะเป็นแม่น้ำเจ้าพระยากับราชธานีกรุงเทพมหานคร มีเรือสำเภาของคนจีนเข้ามาค้าขาย บ้านเรือนมีทั้งรูปทรงไทยและแบบจีน เป็นภาพวิถีชุมชนริมคลอง มีพ่อค้าจีนกำลังพายเรือขายเหล้ากลั่น ซึ่งเป็นชีวิตริมคลองในกรุงเทพมหานคร มากกว่าจะเป็นชีวิตคนท้องถิ่นอุบลราชธานี เพราะในสองฝั่งลำน้ำมูลไม่มีวัฒนธรรมการค้าขายทางเรือเช่นนี้

อีกส่วนหนึ่ง นำเสนอภาพสามัญชนแบบอุดมคติ เขียนตามแนวจิตรกรรมไทย ผสมผสานกับคนท้องถิ่นอีสาน มีคนต่างชาติ ต่างวัฒนธรรมเข้ามาเป็นส่วนผสมเคล้าคลุกไว้ด้วยกัน สะท้อนความเป็นสังคมที่มีผู้คนหลากหลายกลุ่มที่ปรากฏในราชธานีกรุงเทพมหานครระยะดังกล่าว ซึ่งช่างเขียนได้นำมาบรรจุไว้ในจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ท้องถิ่นอีสาน จิตรกรรมชุดนี้ จึงสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยส่วนกลาง ไม่ว่าจะถูกคิดและเขียนขึ้นโดยช่างเขียนเอง หรืออาจจะถูกกำหนดจากพระอริยวงศาจารย์เป็นผู้อำนวยการเขียนภาพก็ตาม แต่ทั้งผู้เขียนและผู้กำหนดภาพจะต้องมีเบื้องหลังความคิดบางอย่าง อย่างน้อยที่สุด คือ ต้องการให้คนท้องถิ่นอีสานได้มีโอกาสสัมผัสภาพกรุงเทพมหานครในสมัยนั้นไปพร้อมกัน

สรุป

ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี สรุป ดังนี้

1. สังคมพหุลักษณ์อุบลราชธานีในฐานะปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี มีความสัมพันธ์กับ ประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อลักษณ์สังคมพหุลักษณ์อุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช ที่บรรพชนของคนอุบลราชธานีมีความสัมพันธ์กับลาวเวียงจันทน์และอำนาจธนบุรีกับรัตนโกสินทร์ ซึ่งบรรพชนคนอุบลราชธานีมีประวัติศาสตร์เกี่ยวพันกับนครเชียงรุ้งเวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ แต่ด้วยปัจจัยทางการเมืองระดับรัฐจารีตในภูมิภาคระหว่างธนบุรีและรัตนโกสินทร์ กับอาณาจักรลาวล้านช้าง ก็ได้ส่งผลให้เมืองอุบลราชธานี ถูกจัดวางในฐานะเมืองยุทธศาสตร์ศูนย์กลางอำนาจสยามในพื้นที่อีสานตอนล่าง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อลักษณะสังคมพหุลักษณ์ (Plural Society) อีกชุดหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี ส่งผลให้ผู้คนท้องถิ่นลาวอีสานในส่วนนี้ กอปรด้วยเจ้าหน้าที่รัฐและ

ภิกษุสงฆ์ได้เข้าไปเชื่อมโยงกับราชธานีกรุงเทพฯ นำมาสู่ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง กรณีพระอริย วงศาจารย์กับวัดทุ่งศรีเมือง

2. ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง มีลักษณะสำคัญ คือ การสะท้อนเนื้อหาที่แสดงให้เห็น สังคมพหุลักษณ์ระหว่างท้องถิ่นลาวอีสานอุบลราชธานีกับกรุงเทพมหานคร อันสืบเนื่องจากบริบทการเป็นเมืองตัวแทนอำนาจสยาม ในการกำกับควบคุมและดูแลหัวเมืองเขตภาคอีสานตอนล่าง รวมถึงจำปาศักดิ์ ลักษณะพหุลักษณ์ที่ปรากฏผ่านเนื้อหาจิตรกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นผสมจิตรกรรมแบบท้องถิ่นลาวอีสาน ที่สอดแทรกกลุ่มคนและวิถีชีวิตที่แตกต่างอัตลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมกับอุบลราชธานี อาทิ ชุมชนริมคลองน้ำที่อยู่อาศัยในอาคารแบบจีน ชีวิตผู้คนในรั้วพระราช วังอีกทั้งยังมีชาวต่างชาติ จีน ฝรั่ง แขก ซึ่งเข้ามาเป็นส่วนผสมทางสังคมในประเทศสยามสมัยนั้น ขณะที่โครงสร้างรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณีรัตน โกสินทร์ ก็ปรากฏผสานกับจิตรกรรมอีสาน อาทิ การใช้เส้นสินเทาจำแนกขอบเขตเนื้อหาภาพ การใช้สีเข้ม หนักเป็นสีพื้นหลัง ต่างจากลักษณะการใช้สีของช่างพื้นบ้านลาวอีสาน ที่มักจะปล่อยสีพื้นผนังปูนสีขาว ให้ทำหน้าที่เป็นสีพื้น นอกจากนี้ ยังมีลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง รูปแบบกรุงเทพมหานคร เนื้อหาอีสาน เป็นลักษณะพหุลักษณ์อีกประการหนึ่ง ซึ่งจะปรากฏในส่วนของพระเวสสันดรชาดก

อภิปรายผล

“ลักษณะพหุลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี” เป็นบทความวิจัยที่เน้นทำความเข้าใจปรากฏการณ์ศิลปะในจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราช ธานี ซึ่งมีลักษณะพิเศษจากงานทั่วไป มีลักษณะรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เด่นชัด อีกทั้งยังกอปรด้วยเนื้อหาและตัวละครที่เป็นผู้คนและสังคมจากราชธานีกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ประจุอยู่ในจิตรกรรมดังกล่าวอย่างชัดเจน และยังผสานเนื้อหาและรูปแบบจิตรกรรมแบบพื้นบ้านลาวอีสานเข้าไว้ด้วยกัน รวมทั้งการพรรณนาด้วยอักษรไทน้อยหรืออักษรลาวโบราณในบางส่วน ลักษณาการดังกล่าว ถือเป็นลักษณะพหุลักษณ์ทางศิลปกรรม

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจปรากฏ การณ์ดังกล่าวได้จะต้องทำความเข้าใจผ่านลักษณะทางสังคมที่ส่งผลต่อรูปแบบจิตรกรรมดังกล่าว งานวิจัยเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ลักษณะพหุลักษณ์ทางศิลปะ (Pluralism style) มีความสัมพันธ์กับลักษณะสังคมพหุลักษณ์ (Plural society) ของเมืองอุบลราชธานีในช่วง บริบทดังกล่าว ที่ท้องถิ่นลาวอีสาน

แห่งนี้ มีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์รัฐจารีต (Pre modern nation state) ของธนบรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมทั้งลาวล้านช้างเวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ กระทั่งอุบลราชธานีได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองลาวของรัตนโกสินทร์ จึงส่งผลต่อปรากฏการณ์ทางสังคมพหุลักษณ์ที่การปรับแต่งลักษณะที่แตกต่างเข้าไว้ด้วยกัน ที่เรียกว่า Intergroup Accommodation อย่างเด่นชัดอีกกรณีหนึ่ง ประการสำคัญ ปรากฏการณ์ Intergroup Accommodation in plural societies ยังได้สะท้อนอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งงานวิจัยเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นข้อค้นพบสำคัญว่า ลักษณาการทางสังคมเป็นบริบทหลักในการส่งอิทธิพลไปถึงปรากฏการณ์พหุลักษณ์ใจจิตรกรรมฝาผนัง ที่เป็นผลจากปรากฏการณ์ Intergroup Accommodation ระหว่างศูนย์กลางอำนาจรัฐสยามที่ราชธานีกรุงเทพฯ กับเมืองศูนย์กลางการปกครองเมืองประเทศราชของอำนาจสยาม

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี. (2535). อุบลราชธานี 200 ปี. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

น ณ ปากน้ำ. (2530). จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอน กลางและตอนปลายระยะแรก สกุลช่างนนทบุรี ณ วัดชมพู เวก และวัดปราสาท. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.

บำเพ็ญ ณ อุบล. (2545). เล่าเรื่องเมืองอุบล. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

พระครูสังฆรักษ์ (จันดี สุจันโท) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดทุ่งศรีเมือง เมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ.2557

ยุทธนาวรากร แสงอร่าม. (2551). พื้นถิ่นอีสานในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิโรฒ ศรีสุโร. (2536). สิมอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมฆาเพลส.

สมศรี ชัยวณิชยา และปกรณ์ ปุกหุต. (2560). วัดทุ่งศรีเมือง สิริพัฒนาภรณนุสรณ์. อุบลราชธานี : สำนักงานส่งเสริมบริหารงานวิจัยบริการวิชาการและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2556). อุบลราชธานีมาจากไหน?. กรุงเทพ-มหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง.

Nic Rhoodie, (1978). Intergroup Accommodation in Plural Societies: A selection of conference papers with special reference to the Republic of South Africa. 1st ed. : Palgrave Macmillan.